

פוליטיקה של חלוקה והכרה: מודעות פמיניסטית והשפעתה על

הצבעה

אודליה אושרי
odeliaoshri@gmail.com

רעות איצקוביץ'-מלכה
reut.itzko@gmail.com

לירן הרסגור
liran.harsgor@mail.huji.ac.il

תקציר

מחקרים על הפער המגדרי בהצבעה מראים שנשים מצביעות למפלגות מרכז-שמאל יותר מגברים, בין השאר בשל כך שהן מחזיקות בתפיסות פמיניסטיות יותר מגברים. במחקר זה, העוסק בבחירות 2013 בישראל, אנו מראות שתפיסות פמיניסטיות לא משפיעות על הצבעת נשים – אלא על הצבעת גברים: ככול שגברים מחזיקים בתפיסות פמיניסטיות יותר, גדל הסיכוי שלהם להצביע למפלגות מרכז-שמאל. שלא כמו מחקרים קודמים שעסקו בקשר שבין פמיניזם לפער המגדרי בהצבעה, מחקר זה מסווג תפיסות פמיניסטיות לשני סוגים, פמיניזם של הכרה ופמיניזם של חלוקה (פרייזר, 2004). אנו מראות כי מבחינה אמפירית שני סוגי פמיניזם אלו קיימים בקרב ציבור הבוחרים בישראל. הממצאים מראים כי הפער המגדרי בהצבעה מצטמצם (עד כדי לא קיים) ככול שגברים מחזיקים בעמדות שוויוניות יותר לגבי חלוקת משאבים חומריים בין גברים ונשים.

מבוא

האם תפיסות של תפקידי מגדר ושל מקומן של נשים בכלכלה ובחברה משפיעות על התנהגות פוליטית? האם נשים תומכות בעמדות פמיניסטיות יותר מאשר גברים? ואם כן – האם הבדלים אלו מסבירים את הפער המגדרי בהצבעה? בעוד שהספרות עד כה מראה שמודעות פמיניסטית מגדילה את הסיכוי לתמוך במפלגות מרכז-שמאל, היא חסרה בשתי נקודות מרכזיות. האחת, רוב המחקרים מתרכזים במודעות פמיניסטית המוגדרת כמודעות לזכויות נשים כמו הזכות להפלה, או כהגדרה עצמית כ"פמיניסט/ית", אך הם מתעלמים מפן אחר של פמיניזם הקשור בשוויון כלכלי ובחלוקת משאבים בין גברים לנשים, אשר עשוי להשפיע בצורה ניכרת על העדפותיהם הפוליטיות של בוחרים ועל הפער המגדרי בהצבעה. שנית, ועד כמה שידוע לנו, מחקרים אלה לא בדקו את האפשרות לפיה למודעות פמיניסטית תהיה השפעה שונה על הצבעת נשים לעומת הצבעת גברים. מחקר זה בוחן את שתי הנקודות הללו, ובכך תורם לספרות על מודעות פמיניסטית בכלל ועל השפעתה על הפער המגדרי בהצבעה בפרט.

אנו מתבססות על תיאורית הצדק של ננסי פרייזר (2004), אשר מבחינה בין תביעות של קבוצות חברתיות להכרה לבין תביעותיהן לחלוקה צודקת, על מנת להגדיר תיאורטית שני ממדים במרחב של המודעות הפמיניסטית. האחד הוא **פמיניזם של הכרה**, המזוהה עם הספרות הקיימת בנושא מודעות פמיניסטית, וכולל תביעות להכרה בקולקטיב הנשי על גווניו השונים כקולקטיב שווה ערך בחברה. השני הוא **פמיניזם של חלוקה**, הכולל תביעות לחלוקה צודקת של משאבים בין נשים לגברים. בעוד שהספרות הקיימת בנושא מודעות פמיניסטית הגבילה את עצמה לממד ההכרה בלבד ולא עסקה בממד החלוקה כמעט כלל, אנו מציעות לבחון לעומק ממד זה, שכן לדעתנו יש בידו לתרום להסבר הפער המגדרי בהצבעה. אנו טוענות כי ניתן לראות בעמדות לגבי שוויון כלכלי בין נשים לגברים מקרה פרטי של עמדות כלפי חלוקה צודקת של משאבים בחברה כולה (כלומר בין עשירים ועניים). במקרה זה הקולקטיב הגברי מהווה את

הקבוצה החזקה יותר, אשר מחזיקה את רוב המשאבים בידיה, וניצב מול הקולקטיב הנשי אשר תובע חלוקה צודקת יותר של משרות, שכר והון.

מטרתנו במאמר זה משולשת. ראשית, ברצוננו לבחון האם ניתן לאושש באמצעות סקרי דעת קהל את קיומם של שני הממדים לפמיניזם, כפי שתוארו לעיל. שנית, ברצוננו לבדוק האם נשים וגברים נבדלים ביניהם במידת התמיכה שלהם בשני ממדי הפמיניזם. לבסוף, נבקש לבחון כיצד משפיעים ממדים אלו על הצבעת נשים וגברים. במחקר אנו מראות שמודעות פמיניסטית היא מושג מורכב הרבה יותר ממה שיוחס לו בספרות שעסקה בפער המגדרי. בהתאם לציפיות, הממצאים מראים שנשים תומכות יותר מגברים בפמיניזם של חלוקה. לעומת זאת, בניגוד לממצאי המחקר הקיים בנושא מודעות פמיניסטית, אין הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים במידת הזדהותם עם פמיניזם של הכרה. אנו מראות כי בעוד שעמדות פמיניסטיות של חלוקה מחדש לא משפיעות על הצבעת נשים, עמדות כאלה מביאות גברים להצבעה למרכז-שמאל. אנו מפרשות זאת כך: גברים אשר מחזיקים בעמדות פמיניסטיות הדורשות מהם לוותר על אינטרסים חומריים מהם הם נהנים במצב הנתון ולהעביר משאבים לנשים, הם ככל הנראה אידאליסטים מספיק כדי שעמדות אלו יקבלו משקל בהעדפות ההצבעה שלהם. למעשה, אם כל הגברים היו תומכים בעמדות של שוויון חלוקתי בין המינים, הפער המגדרי בהצבעה היה מתאפס.

1. מודעות פמיניסטית והצבעה

הספרות העוסקת בפער מגדרי מודרני בהצבעה מראה תופעה נרחבת וחוצת יבשות – נשים מצביעות למפלגות שמאל יותר מגברים. ספרות זו מציעה גורמים שונים לתופעה: גורמים מבניים, דוגמת שינויים בשוק העבודה או סגרגציה תעסוקתית, פערי שכר בין נשים וגברים וחברות באיגודים מקצועיים (Erie & Rein, 1988; Manza & Brooks, 1998;) (Howell & Day, 2000); גורמים תרבותיים, דוגמת תיאוריית המודרניזציה של אינגלהרט ונוריס, תהליכי חילון והתכנסות בתפקידי מגדר (De Vaus & McAllister, 1989;)

דוגמת העלייה בסיכון לגירושים ושינויים במבנה המשפחה (Norris, 2000; 2003 Emmenegger & Manow, 2014; Inglehart & Carroll, 1988; Edlund &) (Pande, 2002; Iversen & Rosenbluth, 2006).

על פי התיאוריה ההתפתחותית של אינגלהרט ונוריס, לפער המגדרי המודרני שני מקורות עיקריים. האחד, כלכלי באופיו ונוגע לשינויים באינטרסים של נשים בחברה שהתרחשו בעקבות תמורות כלכליות-חברתיות, והשני תרבותי באופיו ונוגע להתפשטותה של התנועה הפמיניסטית והערכים שהפיצה (Inglehart & Norris, 2003). למעשה, התנועה הפמיניסטית וערכיה ממלאים תפקיד חשוב במעבר שבין הפער המגדרי המסורתי, במסגרתו נשים הצביעו יותר למפלגות ימין בהשוואה לגברים, לפער המגדרי המודרני. העלאת המודעות המגדרית, גיוס נשים למאבק ממוגדר, העלאת נושאים פמיניסטיים לסדר היום הציבורי ויצירת קטגוריית זהות פמיניסטית עבור נשים, סייעו כולם בהטיה של נשים לעבר הצד השמאלי של המפה הפוליטית (Fulenwider,) (1980; Klein, 1984; Conover, 1988; Hayes, 1997).

מכך משתמע שיש להתייחס למגדר בכלל, ולערכים פמיניסטיים בפרט, כמנבאי הצבעה בחברות מודרניות, זאת לצד מנבאי ההצבעה המקובלים דוגמת גזע, השכלה, דתיות, אתניות ומעמד. ואכן, החל משנות השמונים של המאה העשרים התפרסמו מחקרים רבים אודות הגורמים המשפיעים ומעצבים מודעות פמיניסטית (המונח מוכר בספרות המחקר כ: Feminist Consciousness) ואודות ההשפעה של מודעות זו על הצבעה (ר' לדוגמא: Conover, 1988, 1994; Carroll, 1988, 2010; Burns & Gallagher, 2000; Burn *et al.*, 1988; Conover & Sapiro, 1993; Conoway *et al.*, 2005; Cook, 1993, 1989; Cook & Wilcox, 1991; Fine, 2006; Gurin, 1985; Hildreth & Dran, 1994; Klein, 1984; Peltola *et al.*, 2004; Rinehart, 1992).

אחד המחקרים הראשונים שבחן את הקשר האמפירי בין מודעות פמיניסטיות לפער המגדרי המודרני בהצבעה, שהחל נצפה בארה"ב בשנות השמונים המוקדמות של המאה העשרים, הראה כי נשים המגדירות עצמן פמיניסטיות מציגות עמדות ליברליות

יותר, תומכות יותר בשוויון מגדרי והינן פחות מסורתיות. זאת, בהשוואה הן לנשים שאינן מגדירות עצמן פמיניסטיות והן לגברים. על פי מחקר זה מודעות פמיניסטית מהווה מנבא הצבעה מרכזי למפלגה הדמוקרטית ומבחינה בעיקר בין גברים לבין נשים פמיניסטיות (Conover, 1988). בשונה ממחקר זה, שקבע כי מודעות פמיניסטית היא מנת חלקן של נשים בלבד וכי רק עבורן מהווה מודעות זו מנבא הצבעה, הראה מחקר אחר מאותה תקופה כי גברים ונשים עשויים להחזיק במודעות פמיניסטית באותה מידה וכי מודעות זו מסבירה במידה רבה את התמיכה בערכים ליברליים בחברה האמריקאית ואת ההצבעה למפלגה הדמוקרטית. על פי מחקר זה, אין קשר בהכרח בין מגדר ומודעות פמיניסטית (Cook & Wilcox, 1991). יחד עם זאת, יש לציין כי מחקרים רבים הראו כי לנשים, מטבע הדברים, יש נטייה גדולה יותר לפתח מודעות פמיניסטית ולתמוך בערכים פמיניסטים, בהשוואה לגברים (Burn et al., 2000). מחקרים נוספים הראו כי מודעות פמיניסטית מעודדת תמיכה במדיניות המקדמת שוויון מגדרי בקרב שני המגדרים (Hildreth & Dran, 1994).

הסיבה שחלק מן המחקרים קובעים כי לגברים אין, ולא יכולה להיות, מודעות פמיניסטית קשורה באופן הגדרתה של מודעות זו. מודעות פמיניסטית היא סוג של מודעות קבוצתית (Consciousness Group). מודעות זו נוצרת כתוצאה מקשר פסיכולוגי בין חברי קבוצה, המרגישים משוללי כוח וזכויות בזירות החברתית, הפוליטית, הכלכלית, המשפחתית והמוסדית, כאשר הם פועלים כיחידים (Shapiro, 1989). מודעות זו, המכילה בתוכה מרכיב המעודד את חברי הקבוצה לפעול יחד כקולקטיב, נזכרת בספרות כמרכיב מהותי בהתפתחות הפמיניזם (Breinlinger & Kelly, 1994; Buschman & Lenart, 1996; Cook, 1989; Henderson-King & Stewart, 1994; Gurin & Markus, 1989; Skevington & Baker, 1989; Williams & Giles, 1978). המודעות הפמיניסטית הושגה כאשר נשים, שלקחו חלק בפעילותה של התנועה הפמיניסטית, יצרו לעצמן קהילה פוליטית חדשה על ידי פיתוח זהות שונה מזו שאליה נותבו באמצעות תהליכי הסוציאליזציה הקיימים (Verba & Nie, 1972; Miller, Gurin & Malanchuk, 1981). לטענת חלק מן החוקרים, מכיוון שגברים אינם חולקים את תחושת הנחיתות וחוסר האונים של

נשים, המהווה תנאי הכרחי לפיתוח המודעות הפמיניסטית, אין הם יכולים לפתח מודעות זו. לעומת זאת, לא רק שלא מעט מחקרים מראים שתמיכה בפמיניזם נפוצה גם בקרב גברים, אלא שקיימים מחקרים המראים שלא קיים פער מגדרי בתמיכה כזו (Box-Steffensmeier, 2004; Cook & Wilcox, 1991; Klein, 1984; Seltzer, Newman, &) (Leighton, 1997).

מגבלה אחת של תחום המחקר בנושא מודעות פמיניסטית והשפעתה על הצבעה היא שמרבית המחקרים מוגבלים למקרה בוחן אחד, בדרך כלל למקרה האמריקאי, וחסרי ממד השוואתי. אחד המחקרים הנדירים שאינו מבוסס על ארה"ב הוא מחקרה של הייז (Hayes, 1997), שחקר את הקשר בין מודעות פמיניסטית לדפוסי הצבעה בבריטניה. על פי מחקר זה גם בבריטניה נמצא קשר בין מודעות פמיניסטית, הן של נשים והן של גברים, לבין הצבעה לשמאל. מגבלה מרכזית נוספת קשורה באופן שבו נמדדת מודעות פמיניסטית במחקרים אלו. מדידה זו אינה עקבית וכוללת פעמים רבות קטגוריות צרות למדי, הייחודיות למקרה האמריקאי. למעשה, מחקרים שונים שנערכו בארה"ב הראו כי הטרמינולוגיה בה משתמשים החוקרים על מנת למדוד מודעות פמיניסטית משפיעה על רמת התמיכה בפמיניזם אותה ימדדו (Breinlinger &) (Kelly, 1994; Buschman & Lenart, 1996; Jacobson, 1981). באופן כללי ניתן לומר כי נסקרים נרתעים בדרך כלל מזיהוי עצמי כ"פמיניסט/ית" ומעדיפים להזהות עם ארגוני נשים ומטרותיהם, אפילו כאשר בפועל הם מזדהים עם ערכים פמיניסטיים (Buschman & Lenart, 1996). אחת הסיבות לכך טמונה בעובדה שפמיניזם מזוהה לא אחת בארה"ב עם שנאת גברים, אנטי-אמהות והומוסקסואליות (Burn et al., 2000; Pharr, 1988). כתוצאה מכך ארגוני נשים רבים נמנעים משימוש בתווית הפמיניסטית, כיוון שזו, לתפיסתם, עלולה לפגוע ברמת התמיכה הציבורית בארגון ובמדיניות שמבקש לקדם.

מחקרים המבקשים למדוד מודעות פמיניסטית עושים זאת באחת מכמה דרכים. הראשונה, והישירה ביותר, היא באמצעות שאלת הנסקר או הנסקרת באיזה מידה הם מגדירים עצמם כפמיניסטים (Morgan, 1996). מחקרים הבוחרים בדרך זו מודדים פמיניזם באופן גלוי, מוצהר וישיר, על היתרונות והחסרונות שבכך. הדרך השנייה הינה

באמצעות מדד הנקרא Liberal Feminist Attitude and Ideology Scale (LFAIS). מדד זה כולל בתוכו שלושה מוטיבים מרכזיים: אפליה כנגד נשים וכפיפותן לאחרים, פעולה קבוצתית של נשים כקולקטיב ואחוות נשים (sisterhood) (Burn et al., 2000). השאלות הנכללות במדד אינן כוללות את המילה "פמיניזם" על הטיותיה השונות ואף לא את המונח "ארגון נשים" ולכן המדד נתפס כמייצג סוג סמוי יותר של פמיניזם. הדרך השלישית היא באמצעות בחינת עמדות הנסקרים כלפי נושאי ליבה במסורת הפמיניסטית דוגמת שוויון הזדמנויות לנשים בזירה הפוליטית או התעסוקתית (Morgan & Wilcox, 1992; Norris, 1993), בהקשר האמריקאי, עמדות הנסקרים כלפי הפלות (Fine, 2006). חלק מהמחקרים אף משקללים עמדות אלה עם עמדות הנסקרים כלפי ארגוני נשים ככלל (Cook, 1989; Cook & Wilcox, 1991; Banaszak & Plutzer, 1993; Wilcox, 1991; Hayes et al., 1996). מחקרה של Hayes (1997) יוצא דופן מבחינה זו כיוון שבוחן מודעות פמיניסטית על בסיס עמדות הנסקרים ביחס לשלושה נושאים פמיניסטים: מכלול ההזדמנויות לנשים בספירה הפוליטית, התעסוקתית ובחברה ככלל.

2. פמיניזם של חלוקה והכרה

במחקר זה נציע גישה שונה להגדרת פמיניזם ולמידתו, המתבססת על תאוריות של צדק. באופן ספציפי נסתמך על כתביה של ננסי פרייזר (2004) ועל האופן שבו היא ממשיגה את המונח צדק ואת התביעות לצדק במקרים של עוול. פרייזר מבחינה בין שני סוגים מרכזיים של תביעות לצדק, המתבססים על שני סוגי עוולות. העוול הראשון הוא עוול חברתי-כלכלי, ששורשיו במבנה חברתי-כלכלי של החברה והעוול השני הוא תרבותי, שנובע מדפוסים חברתיים של ייצוג ותקשורת.¹ פרייזר טוענת שתיאוריות פוליטיות עכשוויות העוסקות ברב-תרבותיות ובלאומיות מדגישות הכרה בקבוצות חברתיות, ונוטות להתעלם מסוגיות של חלוקה מחדש. כך במאבקים חברתיים זהות קבוצתית מחליפה אינטרס מעמדי כממד מרכזי של גיוס פוליטי, שליטה תרבותית

¹ יש לציין כי פרייזר אינה מגבילה את הניתוח שלה לנשים בלבד וההמשגה של שני סוגי העוולות והתביעות השונות לצדק נכונות מבחינתה לקבוצות מוחלשות רבות בחברה.

מחליפה ניצול כהגדרה של חוסר צדק, והכרה תרבותית דוחקת חלוקה מחדש כפתרון לחוסר הצדק וכמטרה הסופית של המאבק. פרייזר מציעה לתקן נטייה בעיתית זו ע"י בניה של מודל אנליטי שמנגיד באופן רעיוני-תיאורטי תרבות לעומת כלכלה-פוליטית ובניית סקלה או רצף שבין חוסר צדק שמקורו תרבותי לחוסר צדק שמקורו כלכלי-פוליטי.

לטענתה, הקולקטיב הנשי מדוכא פעמיים: העוול הראשון כולל בתוכו דחיקה של נשים לשוליים הכלכליים, ניצולן וקיפוחן הכלכלי ואילו העוול השני כולל בתוכו כפיפות תרבותית, חוסר הכרה ובז. כל אחד מן העוולות קורא לתיקון באופן שונה. תיקון העוול התרבותי כולל בתוכו תביעות להכרה בקולקטיב הנשי, על כל גווניו השונים, כקולקטיב שווה ערך לקולקטיבים אחרים בחברה. תביעות מסוג זה דורשות שינוי תרבותי או סמלי בדמות העלאת ערכן וסמלי התרבות של זהויות הנחשבות נחותות או בזויות בחברה נתונה. לעומת זאת, תיקון העוול החברתי-כלכלי כולל בתוכו תביעות לחלוקה צודקת יותר של משאבים בין נשים לגברים. תביעות אלה דורשות שינוי במבנה הפוליטי-כלכלי של החברה דוגמת חלוקת ההכנסות בצורה שונה, ארגון מחדש של חלוקת העבודה או שינויים בהסדרי העבודה הקיימים (פרייזר, 2004). במילים אחרות, תיקון עוול חלוקתי דורש שינוי של המבנה הקיים ואילו תיקון עוול הכרתי דורש הכרה בקבוצת הנשים בתוך המבנה הקיים (להרחבה ראה: Fraser, 2009).

למרות ההבנה שמגדר מהווה קולקטיב דו-ערכי – הווה אומר, שנשים סובלות הן מאפליה בתחום הפוליטי-כלכלי, והן מאפליה בתחום התרבותי-סמלי – פרייזר מכירה בכך שלעיתים קרובות התביעות להכרה והתביעות לחלוקה הולכות בכיוונים מנוגדים זה לזה. זאת משום שבבסיס התביעות לחלוקה עומדת הנחה בדבר שוויון או זהות מסוימת בין נשים לגברים וניסיון לטשטש את ההבדלים בין המגדרים, בעוד שבבסיס התביעות להכרה עומד הניסיון לחזק עוד יותר את המגדר וייחודיותו (פרייזר, 2004). פירוש הדבר הוא שיתכן שפעולות הנעשות על מנת לשפר את העוולות מהן סובלות נשים בתחום החלוקה, יפגעו במאמצים לתיקון עוולות מהן הן סובלות בתחום ההכרה ולהיפך.

מתוך כך ניתן להסיק שקשה, ויתכן אף בלתי אפשרי, להסתכל על מודעות פמיניסטית כעל מקשה אחת. מכיוון שכך, יש להתאים את אופן ההגדרה והמדידה של מודעות פמיניסטית להיותו של מגדר קולקטיב דו-ערכי, כפי שטוענת פרייזר. הנחה זו עומדת בבסיס ההחלטה שלנו לאמץ את הסיווג של פרייזר במחקר זה ולבסס עליו את האופן שבו אנו מגדירות ומודדות מודעות פמיניסטית. כך, אנו רוצות לבחון האם ניתן לזהות שני "סוגים" מובחנים של פמיניזם, המתבססים על שני סוגי העוולות שמתארת פרייזר: פמיניזם המבוסס על תביעות לחלוקה צודקת יותר של משאבים בין נשים לגברים, בעיקר בזירה הכלכלית-תעסוקתית, ופמיניזם המתבסס על תביעות להכרה בקולקטיב הנשי כקולקטיב שווה ערך ברמה התרבותית והסמלית. בנוסף אנו מעוניינות לבדוק האם ניתן לקשר בין סוגי פמיניזם אלו לבין דפוסי הצבעה. על ידי בחינה של שני סוגי הפמיניזם הללו אנו יכולות לא רק לאפיין את מידת התמיכה של פרטים בטווח רחב של מטרות פמיניסטיות שונות, אלא גם לחקור את ההשפעה של תמיכה זו על אופן הצבעתם.

3. המקרה הישראלי: מגדר ומנבאי הצבעה בישראל

מחקר זה מתמקד במהותה של המודעות הפמיניסטית והשפעתה על הצבעה בישראל כמקרה בוחן. מהם, אם כך, הגורמים המנבאים הצבעה בישראל? המקרה הישראלי מעניין וייחודי מכיוון שבישראל ההבחנה בין ימין ושמאל מתבססת בעיקר על עמדות בנושאי ביטחון ומדיניות חוץ, ובמידה מועטה יותר גם על עמדות בנושאי דת ומדינה, זאת בניגוד למרבית הדמוקרטיות המערביות בהן ההבחנה בין ימין ושמאל פוליטי מתבססת בעיקר על עמדות בנושאים כלכליים-חברתיים. השסע המדיני-ביטחוני ושסע דת-מדינה, מייצגים, על פי שמיר ואריאן, את שני ממדיה של הזהות הקיבוצית הישראלית. הראשון, מייצג את הממד החיצוני של זהות זו כיוון שעוסק בגבולות המדינה, ביחסיה עם שאר מדינות העולם ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. השני, מייצג את הממד הפנימי בהתמקדותו באופיה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית (Shamir and Arian, 1999).

מנבאי הצבעה סוציו-דמוגרפים המקובלים בעולם המערבי, דוגמת דתיות, מעמד ואתניות, מהווים מנבאי הצבעה מוצלחים גם בישראל, כאשר בישראל הם קשורים בקשר הדוק יותר או פחות בזהות הקיבוצית שתוארה לעיל. רמת דתיות, בקרב המצביעים היהודים, מהווה מנבא חזק לעמדות בנושא השסע המדיני-ביטחוני, כמו גם לעמדות בנושא דת ומדינה. גם שיוך אתני מהווה מנבא משמעותי, אם כי פחות בעוצמתו, לעמדות בשני שסעים אלו. זהויות קבוצתיות אחרות, דוגמת מעמד סוציו-אקונומי או מגדר, זוכות לבולטות נמוכה יותר בפוליטיקה הישראלית. במשך השנים, פוליטיקה מעמדית, המבוססת על השסע הכלכלי-חברתי נדחקה הצידה, בשל הדומיננטיות של שני השסעים האחרים. כאשר למגדר, מחקרי עבר לא זיהו את המשתנה המגדרי כמנבא הצבעה משמעותי בישראל. יחד עם זאת, יש לציין כי לא נעשה מחקר מעמיק בעניין. מבט לאחר בנתוני סקרי הבחירות משנת 1969 ואילך, שערכו שמיר וגדליה-לביא, מאשר כי ניתן לזהות פער מגדרי מודרני בהצבעה בישראל החל משנת 1992 וכי, בדומה לדפוס בשאר הדמוקרטיות הבתר-תעשייתיות, קיים מעבר מפער מגדרי מסורתי לפער מגדרי מודרני. יחד עם זאת, נראה כי השסעים הייחודיים האופייניים לישראל מקשים על זיהוי דפוס אחיד ועקבי בכל הנוגע לפער המגדרי בהצבעה: בעוד שנשים ממוקמות שמאלה יותר על הציר הכלכלי-חברתי, הן ממוקמות ימינה יותר על הציר המדיני-ביטחוני וציר דת ומדינה, זאת בהשוואה לגברים (שמיר וגדליה-לביא, 2015).

יחד עם זאת, בבחירות 2009 ו-2013 המשתנה המגדרי נמצא כבעל השפעה עצמאית על דפוסי ההצבעה שנצפו. בבחירות 2009 השפעה זו בלטה בהצבעה למפלגת קדימה, לה הצביעו יותר בוחרות מבוחרים בקרב היהודים, ולמפלגת בל"ד לה הצביעו יותר בוחרות מבוחרים ערבים (גדליה, הרצוג ושמיר, 2011). בבחירות 2013 הראו שמיר וגדליה-לביא (2015) הצבעה רחבה יותר של נשים למפלגות שמאל-מרכז בהשוואה לגברים. שאלת השפעתה של מודעות פמיניסטית על ההצבעה מעולם לא נבחנה בישראל למיטב ידיעתנו.

4. השערות

במחקר זה אנו בוחנות שלוש השערות באשר לתפיסות פמיניסטיות, לפערים מגדריים בתפיסות פמיניסטיות ולהשפעתן של אלו על הצבעה. בהתבסס על תיאוריית הצדק של פרייזר ובהינתן ששתי הסוגיות – של הכרה וחלוקה – רלוונטיות להקשר החברתי-פוליטי הישראלי אנו משערות ששני סוגי הפמיניזם הללו יהיו נוכחים בקרב הנשאלים והנשאלות בסקר הבחירות. כלומר, נצפה למצוא ששאלות הקשורות להכרה סימבולית בקבוצת הנשים יתכנסו לממד אחד שנקרא לו 'פמיניזם של הכרה' ואילו שאלות שקשורות בחלוקה שווה של משאבים, משרות והון בין המגדרים יתכנסו לממד שיכונה 'פמיניזם של חלוקה'.

השערה 1. ימצאו שני ממדים מובחנים של פמיניזם בקרב ציבור הבוחרים הישראלי – ממד שקשור בחלוקת משאבים שווה בין המגדרים, וממד שקשור בהכרה בקבוצת הנשים כקבוצה שוות ערך.

שנית, ברצוננו לבחון את התפלגות התמיכה בפמיניזם בין המגדרים, או במילים אחרות, לבחון למי יש מודעות פמיניסטית רבה יותר, לגברים או לנשים. מהדיון בחלק הקודם עולה כי סביר לשער שנשים תתמוכנה יותר מגברים בעמדות פמיניסטיות (חלוקה והכרה) משתי סיבות מרכזיות. האחת קשורה באינטרסים של קבוצת הנשים, והשנייה בזהות שלהן. גורמים מבניים כמו מיקומן במבנה המשפחה, ופערי שכר בשוק העבודה מחד, וגורמים הקשורים בסטטוס של קבוצת הנשים בחברה כמו אפלייתן ונחיתותן לעומת קבוצת הגברים במרחב הציבורי מאידך, מנתבים נשים (יותר מגברים) להחזיק בעמדות פמיניסטיות הן של חלוקה והן של הכרה (Shapiro and Mahajan, 1986). בנוסף על כך, תמיכה בפמיניזם יכולה לנבוע מעצם שייכותן של נשים לקבוצת הנשים. במילים אחרות, היות והן אלו אשר מרכיבות את קבוצת ההזדהות של נשים, ומאחר וגברים אינם חולקים את תחושת הנחיתות של נשים המעודדת פיתוח מודעות פמיניסטית, הרי שנשים יחזיקו בעמדות פמיניסטיות יותר מגברים. הגיון זה נשען על תיאוריית הזהות החברתית (Tajfel, 1974) לפיה יחידים השייכים לקבוצה ייטו מחד להזדהות עם הנורמות והערכים של הקבוצה ומאידך להעדיף את חברי הקבוצה על פני חברי קבוצה

חיצונית. נוסף על ההיגיון התאורטי, השערה זו אף נתמכת אמפירית, אם כי לא באופן עקבי.² אם כך, לפי השערה 2:

השערה 2. נשים תתמוכנה יותר מגברים בפמיניזם, הן של חלוקה והן של הכרה.

אם ההשערה הקודמת התרכזה בהבדלים מספריים – מי תומך יותר בפמיניזם, גברים או נשים, הרי שהשערתנו האחרונה מתמקדת בהשפעה של מודעות פמיניסטית על הצבעה. הספרות אודות הפער המגדרי הראתה שקיים קשר חיובי בין מודעות פמיניסטית לבין הצבעה לשמאל, אולם מודעות זו לא נפרטה לסוגים השונים של חלוקה והכרה. במחקר זה אנו משערות שיימצא קשר חיובי בין שני סוגי הפמיניזם לבין הצבעה למפלגות שמאל. השערתנו זו מסתמכת על כך שמפלגות שמאל בעולם, וכך גם בישראל, תומכות ומקדמות ערכים ליברליים ופמיניסטים, ובנוסף גם מקדמות מדיניות חברתית וכלכלית שיוויונית יותר. לכן נצפה לכך שבוחרים המחזיקים בעמדות פמיניסטיות הקשורות בחלוקה ייטו להצביע למפלגות שמקדמות חלוקה מחדש בין פרטים חלשים יותר כלכלית לבין אלו החזקים יותר, וכך גם בוחרים המחזיקים בעמדות פמיניסטיות מסוג הכרה יצביעו למפלגות המקדמות ערכים ליברליים המקדמים את זכויות הפרט.

יחד עם זאת, בישראל, ובמיוחד בבחירות 2013, מקובל לחלק את המערכת הפוליטית לשני גושים עיקריים: גוש ימין לעומת גוש מרכז-שמאל. מפלגות המרכז, שהגדולה בהן בבחירות 2013 הייתה מפלגת יש עתיד, מזוהות עם ערכים ליברליים וקידום זכויות הפרט, כמו גם עם גישה חילונית שבישראל קשורה בקידום זכויות נשים לעומת גישה דתית שהיא שמרנית יותר מטבעה כלפי מקומן של נשים במרחב הציבורי. מבחינה כלכלית, לעומת זאת, מפלגות המרכז תומכות בגישה כלכלית קפיטליסטית יותר ואינן נוטות לשיח של חלוקה מחדש כמו מפלגות השמאל בישראל. היות והמדגם שלנו קטן

² דוגמאות למחקרים שמראים כי אין הבדלים במידת התמיכה בפמיניזם בין גברים ונשים: Cook (and Wilcox 1991; Klein 1984; Sanbonmatsu 2002; Seltzer, Newman, and Leighton, 1997)

יחסית בשל אילוצים טכניים (ר' פירוט בהמשך), החלטנו להתייחס לבחורי המפלגות של גוש השמאל והמרכז יחד. חלוקה זו תואמת את ההשערה באשר לפמיניזם של הכרה אך פחות את ההשערה באשר לפמיניזם של חלוקה. הניתוח הראשי במאמר זה מתייחס למפלגות השמאל והמרכז יחד, אך לצידו נציג בנספח ניתוח נוסף המפריד בין בוחרי מפלגות השמאל לבחורי מפלגות המרכז והימין.

השערה 3. ככל שמצביעות ומצביעים יתמכו יותר בפמיניזם של חלוקה ובפמיניזם של הכרה, כך יש סיכוי גבוה יותר שהם יצביעו למפלגות מרכז-שמאל.

בחלק האחרון של המחקר נבדוק בנוסף האם מידת הפמיניזם משפיעה באופן שונה על הצבעת גברים לעומת הצבעת נשים. לשם כך נאמוד מודל רגרסיה בו נאפשר לעמדות פמיניסטיות, מסוג הכרה ומסוג חלוקה, להשפיע באופן שונה על הצבעת גברים ונשים. מאחר ומרחב המודעות הפמיניסטית הוא מושג חדש, שכולל שני ממדים לפמיניזם, ומאחר ועד כה לא נבדקה ההשפעה של סוגי פמיניזם אלו על הצבעה - אנו ניגשות לניתוח זה באופן אגנוסטי, בתור מחקר גישוש, ובוחרות שלא להציג השערות באשר להשפעה השונה של פמיניזם על הצבעה בין המגדרים.

5. מתודולוגיה

נתונים

מחקר זה עושה שימוש בסקר הבחירות הישראלי (INES) 2013.³ הסקר נבנה כמחקר פאנל, כאשר הגל הראשון נערך לפני הבחירות, ואילו השני נערך מיד לאחר הבחירות, ומטרתו העיקרית קבלת הדיווח על ההצבעה בפועל. הנתונים לגבי רוב המשתתפים נלקחו מהגל הראשון של הסקר, למעט שאלת הדיווח על הצבעה שנלקחה מהגל השני. השאלות העוסקות בעמדות פמיניסטיות נשאלו רק בקרב מחצית מהמדגם, לכן המדגם הסופי בניתוח קטן יותר מזה המקורי. כמו כן, הוצאו מן המדגם בוחרים שאינם יהודים,

³ <http://www.ines.tau.ac.il/2013.html>

זאת מפני ששיקולי ההצבעה שלהם שונים ולכן קשה לשער לגבי קשר דומה בין מגדר לבין הצבעה כפי שנצפה לו בקרב שאר הבוחרים.⁴ לאחר ניפוי נבדקים בעלי ערכים חסרים בכל המשתנים המסבירים ברגרסיה נותרנו עם מדגם של 345 נשאלים, מתוכם 48% נשים ו-52% גברים.

המשתנים ושיטת הניתוח

על מנת לבחון באופן אמפירי את התיאוריה של פרייזר (2004) ולאושש את קיומם של שני סוגי מודעות פמיניסטית, אנו משתמשות בניתוח גורמים מגשש (exploratory factor analysis) של חמישה היגדים שנבחרו מתוך סקר הבחירות 2013, לגביהם היו צריכים הנבדקים לציין את מידת הסכמתם בסולם של 1 (בהחלט לא מסכים) עד 4 (בהחלט מסכים). נוסח השאלות המלא והתפלגות תשובות הנסקרים לשאלות אלו מוצגים בלוח 2.

בחלק השלישי של המחקר אנו מציגות תוצאות מודל רגרסיה לוגיסטית הבוחן את השפעת ממדי הפמיניזם על הצבעה, תוך בקרה על מנבאי הצבעה מוכרים בספרות. המשתנה התלוי במודל זה הוא הצבעה לגוש המרכז-שמאל, המתבסס על דיווח הצבעה של הנבדקים בסקר שלאחר הבחירות. בניתוח נכללו רק נבדקים שהעידו כי הצביעו בבחירות למפלגות אשר נכנסו לכנסת. מפלגות הימין – הליכוד-ישראל ביתנו, הבית היהודי, יהדות התורה וש"ס – קודדו כ-0, ואילו מפלגות המרכז-שמאל – קדימה, מפלגת העבודה, יש עתיד, התנועה, מרצ וחד"ש – קודדו כ-1.⁵

משתני הבקרה במודל כוללים גיל, השכלה, מידת דתיות, תמיכה בערכים פוסט מטריאליסטיים, צפיפות דיור, מוצא עדתי ועמדות פוליטיות בנושאי בטחון, כלכלה, ודת ומדינה. משתנים אלה (להוציא תמיכה בערכים פוסט מטריאליסטים) נמצאו כמנבאי

⁴ כדי להבחין בין ציבור הבוחרים הערבי והיהודי השתמשנו בשאלה אודות שפת הראיון. נבדקים שרואיינו בשפה ערבית הוצאו מהניתוח. העדפנו להשתמש בשאלה הזו ולא בשאלה אודות השיוך הדתי של הנבדק (שאלה ישירה) כדי להימנע ממחיקת תצפיות שסיפקו ערכים חסרים בשאלה זו.

⁵ בפרק התוצאות אנו מדווחות בנוסף על ממצאים ממודל רגרסיה מולטינומיאלית, בה המשתנה התלוי הוא הצבעה בנפרד למפלגות ימין, מרכז ושמאל.

הצבעה במחקרים קודמים (Arian & Shamir, 1999). תמיכה בערכים פוסט-מטריאליסטיים הוכנסה לרגרסיה על מנת להראות את ההשפעה של פמיניזם על הצבעה שהיא מעל ומעבר להשפעה של ערכים אלו, אשר נמצאו בעבר כמנבאי הצבעה לשמאל. דתיות נמדדה על פי רמת השמירה על מסורת; תמיכה בערכים פוסט-מטריאליסטיים נמדדה ע"י שתי שאלות מהמדד של אינגלהרט המבקשות לדרג את מטרות המדינה בעתיד: יצירה של סביבה בה רעיונות נחשבים יותר מכסף, או יצירת סביבה אנושית יותר, לעומת שמירה על כלכלה יציבה או מלחמה בפשע; מעמד כלכלי חברתי נמדד על ידי צפיפות דיור שהיא בבחינת משתנה מקרב להכנסה וחושב על פי מספר החדרים לנפש; מוצא עדתי נמדד כשלושה משתנים דיכוטומיים – 1. מהגרים (או אבותיהם) מאסיה או אפריקה, 2. מהגרים מרוסיה (שעלו מאז 1989), 3. ילידי הארץ (דור שני) או מהגרים מאירופה או אמריקה. הקטגוריה השלישית היא קטגוריית ההתייחסות (אשכנזים דור ראשון או שני עם ילידי הארץ דור שני) בניתוחי הרגרסיה. עמדת הנסקר על הציר החברתי-כלכלי נמדדה באמצעות השאלה: "בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בגישה סוציאליסטית או בגישה קפיטליסטית?"; על ציר חוץ-ובטחון באמצעות השאלה: "האם לפי דעתך על ישראל להסכים או לא להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון וחבל עזה במסגרת הסדר קבע?"; ועל ציר דת-מדינה באמצעות השאלה: "האם לדעתך ממשלת ישראל צריכה או לא צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית?".

6. ממצאים

7.1 המרחב של המודעות הפמיניסטית

על מנת לבדוק האם אכן קיימים סוגים שונים של מודעות פמיניסטית השתמשנו בניתוח גורמים. ניתוח זה מאפשר זיהוי קשרים בין השאלות ולאורם להסיק על הקשרים בין משתני המחקר. ניתוח הגורמים שימש אותנו גם לצמצום מספר השאלות לשני משתנים (ממדים) שבוחנים את שני הסוגים של מודעות פמיניסטית. הגורמים (Factors) הם בעצם משתנים חדשים, המחושבים כצירופים ליניאריים (ממוצעים משוקללים) של המשתנים המקוריים המתוקננים. ניתוח הגורמים שהרצנו הינו מסוג Principal

Component Analysis (ניתוח גורמים ראשיים). שני גורמים ברורים התקבלו מניתוח זה, והם מסבירים ביחד מעל ל- 60% מהשונות של חמשת השאלות שבחנו.

[לוח 1 בערך כאן]

לוח 1 מציג את הטעינות (factor loadings) של כל פריט על כל גורם (לאחר רוטציה). מקדמים אלה הם מקדמי מתאם בין המשתנים המקוריים (השאלות) לבין הגורמים שנוצרו. הגורמים שהתקבלו תואמים למושגים שהצגנו: (1) פמיניזם של הכרה ו-(2) פמיניזם של חלוקה, באופן מאד ברור, כאשר שלוש שאלות מרכיבות את הגורם הראשון ושתי שאלות מרכיבות את הגורם השני. הניתוח אכן תומך בקיומם של שני סוגים של מודעות פמיניסטית. הסוג הראשון כולל בתוכו תביעות להכרה בנשים כקבוצה שוות ערך וזכויות ברוח גישה של פרייזר וכולל את השאלות הקשורות לשירת נשים בצה"ל, הטרדה מינית והזכות להפלה. הסוג השני כולל בתוכו תביעות לשוויון כלכלי בין גברים לנשים וחלוקה צודקת יותר של משאבים, והוא מסווג כפמיניזם של חלוקה בטרמינולוגיה של פרייזר ונמדד ע"י השאלות לגבי אפליה כלכלית של נשים בשוק העבודה ולצורך בהעדפה מתקנת לנשים. השימוש בניתוח גורמים אפשר לנו למפות את המרחב של המודעות הפמיניסטית ולהראות שהוא מורכב מממדים של חלוקה והכרה, כפי שטענו בהשערה 1. ממדים אלו מובחנים זה מזה לא רק תאורטית או אנליטית אלא גם אמפירית ותואמים באופן מרשים את הטענות התיאורטיות והמושגיות שמעלה פרייזר (2004).⁶

7.2 פערים מגדריים בעמדות פמיניסטיות

⁶ בניתוח הגורמים השתמשנו ברוטציה אורתוגונלית המאפשרת הבחנה בין השאלות בפקטורים השונים ותוצאתה מספר גורמים מובחנים שאינם קשורים זה בזה. ברוטציה אלכסונית, המאפשרת קורלציה בין הגורמים, המתאם ביניהם עמד על 0.22. בכתבים מאוחרים יותר (Fraser et al., 2004) שינתה פרייזר את תיאוריית הצדק שלה כך שהיא כוללת ממד שלישי של עוול (מלבד עוול חלוקתי והכרתי) והוא ייצוג. במאמר זה בחרנו להתמקד בשני הממדים המקוריים של תיאוריית הצדק שנזכרה, אם כי אנו מכירות בכך כי ישנו מקום להרחיב את היריעה ולכלול גם את הממד השלישי במחקרי המשך.

לאחר שהראנו כי שני הסוגים השונים של מודעות פמיניסטית אכן קיימים באופן אמפירי בישראל, נבקש עתה לבחון האם ישנם הבדלים משמעותיים ברמה של מודעות זו בין נשים לגברים (השערה 2).

בחינה של התפלגות חמשת הפריטים המרכיבים את שני מדדי הפמיניזם בקרב גברים ונשים (לוח 2) מראה כי בשלושת הפריטים המרכיבים את מדד פמיניזם של הכרה אין כמעט הבדלים בהתפלגות התשובות בין גברים ונשים (מבחני חי בריבוע אינם מובהקים), ואילו בשני הפריטים המרכיבים את מדד פמיניזם של החלוקה ישנם הבדלים משמעותיים יותר. בשאלת ההסכמה להיגד "נשים מופלות בשכר בעבודה", 70 אחוז מהגברים הסכימו לעומת 79 אחוז מהנשים (אם כי הבדל זה מובהק רק ברמה של $p < 0.07$). באשר להעדפה מתקנת לקידום נשים במועצות מנהלים, דירקטוריונים ותפקידים בכירים אחרים, ההבדלים באחוזי ההסכמה היו משמעותיים ומובהקים סטטיסטית: 59 אחוזי תמיכה בקרב גברים לעומת 77 בקרב נשים.

באשר לשני הגורמים – של הכרה ושל חלוקה – שנוצרו לאחר הניתוח שערכנו, מצאנו כי נשים וגברים אינם נבדלים זה מזה בתמיכתם בעמדות לגבי פמיניזם של הכרה, אולם כן נבדלים זה מזה בתמיכתם בעמדות פמיניזם של חלוקה. בקרב נשים ממוצע התמיכה בפמיניזם של הכרה קרוב בערכו לזה שבקרב גברים וההבדל איננו מובהק (ר' לוח 2). לעומת זאת, ההבדל במוצעי התמיכה בפמיניזם של חלוקה בין נשים וגברים הינו מובהק סטטיסטית.

[לוח 2 בערך כאן]

ממצא זה מתיישב במובן מסוים עם התאוריה של פרייזר לפיה תיקון עוול חלוקתי דורש התגייסות חברתית גדולה יותר, מפני שהוא דורש שינוי של הסדר החברתי-כלכלי הקיים, ואילו תיקון עוול הכרתי מתבצע בתוך הסדר הקיים. האם השונות בעמדות אלה משפיעה על הצבעה, והאם לפערים המגדריים בתמיכה בפמיניזם של חלוקה יש

השפעה על הפער המגדרי בהצבעה? על מנת לבחון זאת נציג מודל רגרסיה, ונבחן במסגרתו גם אם ההשפעה של עמדות אלה שונה בקרב נשים וגברים.

7.3 מודעות פמיניסטית, מגדר והצבעה בבחירות 2013

שלושת המודלים שמובאים בלוח 3 מציגים ניתוחי רגרסיה לוגיסטית שבהם המשתנה התלוי הוא הצבעה למפלגות שמאל-מרכז מול ימין. במודל הראשון המשתנה היחיד ברגרסיה הוא מגדר (קטגוריית ההתייחסות היא גבר), והוא בוחן את הפער המגדרי הגולמי. במודל 2 אנו מפקחות על משתנים דמוגרפיים ועמדות כפי שהוצעו בספרות כמנבאי הצבעה בישראל: גיל, דתיות, צפיפות דיור כמשתנה מקרב להכנסה, מוצא עדתי (מזרחי, עולה מבריה"מ לשעבר לעומת אשכנזי (דור ראשון ושני) ודור שני ילידי הארץ, השכלה, ועמדות בסוגיות דת ומדינה, כלכלה וחברה, חוץ ובטחון. כמו כן כללנו תמיכה בערכים פוסט-מטריאליסטים. במודל 3 אנו מוסיפות את שני ממדי הפמיניזם וכן אינטראקציה של כל אחד מהם עם משתנה המגדר. מודל זה בוחן את התרומה של שני ממדי הפמיניזם להסבר ההצבעה, וזאת מעבר למשתנים הסטנדרטיים וערכים פוסט-מטריאליסטים, וכך מספק בחינה של השערה 3.

[לוח 3 בערך כאן]

מודל 1 שכולל את משתנה המגדר בלבד מספק תמונה של גודל הפער המגדרי בהצבעה בבחירות 2013. התוצאות מראות שהפער המגדרי לא מובהק ברמת מובהקות מקובלת אך קרוב אליו ($p=0.06$) ומשמעותי: ההסתברות המנובאת של נשים להצביע לגוש המרכז-שמאל הינה 61% לעומת 51% בקרב גברים. חשוב מכך, מודל 2 מראה כי כאשר מפקחים על משתנים סוציו-דמוגרפיים וגם על עמדות בסוגיות של דת ומדינה, שלום ובטחון וכלכלה-חברה, אפקט משתנה המגדר מובהק ברמת מובהקות של 0.05 והפער המגדרי אף חזק יותר: ההסתברות של נשים להצביע מרכז-שמאל עולה כעת ל-

68% מול 51% בקרב גברים. מכאן, נשאלת השאלה מה (עוד) יש במשתנה המגדר שעשוי להשפיע על הצבעה. אנו מספקות תשובה לכך במודל 3.⁷

במודל 3 אנו מוסיפות את שני ממדי המודעות הפמיניסטית – הכרה וחלוקה – יחד עם אינטראקציות של שני משתנים אלו עם מגדר. מודל זה מאפשר לאמוד האם לתפיסות פמיניסטיות ישנה השפעה על הצבעה, והאם היא שונה בקרב גברים ונשים. ראשית, ניתן לראות כי במודל זה מקדם הרגרסיה של משתנה המגדר הופך לבלתי מובהק. משמע, הכנסת משתני המודעות הפמיניסטית והאינטראקציה שלהם עם מגדר כמשתנים מסבירים למודל הרגרסיה מוציאה את העוקץ ממשתנה המגדר, שהופך למשתנה לא מובהק, זאת בניגוד למודל 2, הכולל רק משתנים סוציו-דמוגרפיים ומשתני עמדות המייצגים את ממדי המחלוקת העיקריים בישראל. יתכן שהתשובה לשאלה מה נותר עוד במשתנה המגדר שמאפשר לו להמשיך ולשמור על מובהקותו, קרי על השפעתו על הצבעה במודל 2, היא אותן עמדות פמיניסטיות הכלולות כעת במודל 3. כפי שניתן לראות, שני מקדמי האינטראקציות אינם מובהקים (ר' החלק ברגרסיה באפור). המקדם היחיד שמובהק הוא זה של פמיניזם של חלוקה, אשר משמעותו במודל אינטראקטיבי מסוג זה היא מידת ההשפעה של גורם זה בקרב גברים (Brambor et al. 2006).

מכיוון שניתוח תוצאות של מודל עם משתני אינטראקציה הוא מורכב (Brambor et al. 2006), אנו מציגות כמקובל את ההשפעות בתרשימים 1 ו-2. תרשים 1 מציג את ההסתברות המנובאת (predicted probability) להצבעה למרכז-שמאל בקרב נשים וגברים כפונקציה של מודעות פמיניסטית מסוג חלוקה, כאשר שאר המשתנים קבועים בערך הממוצע שלהם. מהתרשים ניתן להסיק מספר מסקנות. ראשית, מודעות

⁷ בנוסף ניתן לראות כי במודל 2 לגיל, להשכלה ולמצב כלכלי אין אפקט מובהק על הצבעה. לדתיות יש אפקט מובהק – ככל שהמציב דתי יותר כך הסיכוי שלו להצביע לשמאל-מרכז קטן. בנוסף, נבדקים שמחזיקים בעמדות פוסט-מטריאליות יצביעו יותר לשמאל-מרכז מאשר נבדקים שמחזיקים בעמדות מטריאליות. ממצא זה דומה לממצאים במחקרים שנערכו על מערכות בחירות באירופה ובארצות הברית (Edlund & Pande, 2002). כאשר לעמדות – ככל שנבדקים מחזיקים בעמדות סוציאליסטיות כך יש סיכוי גדול יותר שיצביעו לשמאל-מרכז, כך גם ככל שהם מחזיקים בעמדה יונית, הנמדדת על ידינו באמצעות תמיכתם בהקמת מדינה פלסטינית. בנוסף, נבדקים שחושבים שיש להפריד דת ממדינה יצביעו יותר לשמאל-מרכז. כל המשתנים הללו מובהקים סטטיסטית ועקביים עם הספרות התאורטית על הצבעה בישראל.

פמיניסטית של צדק חלוקתי אינה משפיעה על הצבעת נשים למפלגות מרכז-שמאל, דבר הניכר מהקו האופקי שמייצג את ההסתברות של נשים להצביע לגוש המרכז-שמאל, אשר נותרת קבועה – וגבוהה – לאורך ערכים שונים של תמיכה בפמיניזם של חלוקה. דהיינו, לנשים שמחזיקות בתפיסות פמיניסטיות כאלו ולנשים שאינן מחזיקות בהן יש הסתברות דומה – של כ-65 אחוזים – להצביע לשמאל-מרכז. לעומת זאת, למודעות לצדק חלוקתי פמיניסטי השפעה רבה על הצבעת גברים. ככל שגברים מחזיקים בעמדות פמיניסטיות כאלו ברמה גבוהה יותר, כך עולה הסיכוי שלהם להצביע למפלגות מרכז-שמאל. כך, לגברים בעלי מודעות פמיניסטית נמוכה מאוד (ערך 3- בסולם) מנבא המודל הסתברות של 21 אחוזים להצביע למרכז-שמאל, ואילו לגברים בעלי מודעות פמיניסטית גבוהה (ערך 2 בסולם) יש הסתברות של 76 אחוזים (יותר מפי 3) להצביע למרכז-שמאל.⁸

[תרשים 1 בערך כאן]

הממצאים הם מפתיעים, אולם חשוב לזכור כי ישנם הבדלים ברמת התמיכה של נשים וגברים בעמדות פמיניסטיות מסוג חלוקה, כלומר מראש יש מעט נשים שלא תומכות בצדק חלוקתי בין נשים וגברים. אותן נשים, אשר מחזיקות בעמדה הנוגדת את האינטרס האישי שלהן, כנראה לא מושפעות ממנה מבחינת שיקולי ההצבעה שלהן.

כמו כן חשוב להזכיר כי מודל הרגרסיה מפקח על עמדות כלכליות, כך שההשפעה המתוארת כאן של עמדות בדבר צדק חלוקתי על הצבעת נשים וגברים היא מעבר לתמיכה בגישה סוציאליסטית מול קפיטליסטית של הנשאלים והנשאלות בסקר. מה שאנו רואים בתרשים זו ההשפעה של תמיכה בפמיניזם של חלוקה בקרב אלה

⁸ בדיקה מכיוון אחר מראה שכאשר מריצים מודלים נפרדים לנשים ולגברים (אשר מניחים הנחה חזקה יותר של אינטראקציה בין מגדר לבין כל המשתנים המפקחים) נמצא שמשתנה זה איננו מובהק בקרב נשים אך כמעט מובהק ($p=0.052$) בקרב גברים כאשר מפרידים בין מצביעי מרכז, שמאל וימין, תוצאות רגרסיה מולטינומיאלית (המדווחות בנספח 1) מראות כי עיקר האפקט הוא בהצבעה לשמאל מול הימין. כלומר, השפעת פמיניזם של חלוקה על הצבעה והאינטראקציה של משתנה זה עם מגדר הם מובהקים כאשר בוחנים מצביעי שמאל לעומת ימין אך לא כאשר משווים מצביעי מרכז לימין. ממצאים אלה תואמים את ההנחה שמפלגות מרכז אינן מצטיירות כמי שתומכות במדיניות סוציאליסטית וצמצום פערים כלכליים, גם לא מהפן המגדרי, ולכן עמדות הקשורות בכך אינן מהוות שיקול הצבעה בקרב מצביעי מפלגות אלה לעומת מצביעי מפלגות ימין.

הנמצאים בממוצע הסקאלה של סוציאליזם-קפיטליזם: ככל שגבר כזה תומך יותר בצדק חלוקתי **בין גברים ונשים** כך סיכוייו להצביע לגוש המרכז-שמאל עולים משמעותית ומגיעים לאלה של נשים ברמות הגבוהות ביותר של תמיכה בצדק חלוקתי. אפשר לפרש זאת כך: גברים אשר מחזיקים בעמדות פמיניסטיות הדורשות מהם (קבוצת הגברים) לוותר למעשה על אינטרסים חומריים ולהעביר משאבים לנשים, הם ככל הנראה אידאליסטים מספיק כדי שעמדות אלו יקבלו משקל בהעדפות ההצבעה שלהם. משמעות ממצאים אלה עבור הפער המגדרי היא שההבדלים בין הצבעת נשים וגברים היו מצטמצמים ונעלמים אם כל הגברים היו מחזיקים ברמה גבוהה של מודעות פמיניסטית מסוג חלוקה, בהינתן שכל המשתנים האחרים מוחזקים בערך הממוצע שלהם.

באשר לממד ההכרה, תרשים 2 (המחושב באופן דומה לתרשים 1) מראה כי קיימת השפעה מתונה של פמיניזם של הכרה על הצבעת גברים, והשפעה מעט חזקה יותר על הצבעת נשים, כאשר שאר המשתנים במודל מוחזקים בערך הממוצע שלהם. כך, תמיכה בעמדות של פמיניזם מסוג הכרה מגבירה את התמיכה בגוש המרכז-שמאל. בחינה של מודלים נפרדים לנשים ולגברים מראה שההשפעה של משתנה זה היא מובהקת עבור נשים ($p < 0.05$) אך לא מובהקת עבור גברים.

[תרשים 2 בערך כאן]

על אף שהמובהקות הסטטיסטית של שתי האינטראקציות לא עמדה בסף הנדרש, ניתוחי ההמשך שלנו מראים כי לפחות כאשר מחזיקים את שאר המשתנים בערך הממוצע, ההבדל בין גברים לנשים באופן שבו עמדות פמיניסטיות משפיעות על הצבעתם גדול יותר באשר לפמיניזם של חלוקה.⁹ במודל 3 (המחמיר פחות ממודלים נפרדים לנשים וגברים) לא נמצא קשר מובהק בין פמיניזם של הכרה להצבעה עבור אף אחד מהמגדרים. אנו משערות כי יתכן והדבר נובע משתי סיבות. האחת היא העובדה

⁹ גם כאשר הסתברות להצביע למרכז-שמאל חושבה על כל תצפית, בשימוש בערכים הנצפים שלה, קיבלנו תוצאות דומות להסתברות שהתקבלה מחישוב הסתברות על המקרה הממוצע. להרחבה בעניין שתי הגישות לחישוב הסתברות ראה (Hanmer and Kalkan 2013)

שפמיניזם של הכרה אינו מחייב שינוי או מהפך קיצוני בסדר הקיים, אלא תיקון במסגרת הסדר הקיים, כפי שטוענת פרייזר. עובדה זו, המתחברת לכך שרמת התמיכה בסוג זה של פמיניזם נמצאה גבוהה בקרב כלל המדגם, מחזקת את הסברה שגורם זה מהווה מנבא פחות טוב להצבעה. הסיבה השנייה קשורה בקשר בל ינתק עם הראשונה ועל פיה פמיניזם של הכרה אינו נתפס כעניין פוליטי. כלומר, מדובר בנושא שלא עבר פוליטיזציה בישראל ולא נכנס לשיח הפוליטי בנושא המפלג מפלגות בישראל על פי העמדה שהן נוקטות בהתייחס אליו, להוציא אולי את העיסוק בשירת נשים בצה"ל שקיבל בולטות פוליטית לאחרונה. זאת בניגוד לנושא הצדק החלוקתי עבור נשים, אשר עבר פוליטיזציה ומעסיק לא מעט חברי וחברות כנסת, בעיקר מהצד השמאלי של המפה הפוליטית (ר' הרחבה בסיכום המאמר).

7. סיכום

מחקר זה עוסק במודעות פמיניסטית, מגדר והצבעה. החידוש שלנו במחקר זה כפול: ראשית, ביקשנו להראות שמודעות פמיניסטית היא מושג מורכב הרבה יותר ממה שיוחס לו בספרות שעסקה בפער המגדרי עד כה. לצורך כך אימצנו את תיאוריית הצדק של ננסי פרייזר (2004), זאת על מנת להבחין תיאורטית בין שני ממדים של מודעות פמיניסטית: מודעות פמיניסטית הקשורה בחלוקה מחדש של משאבים בין נשים וגברים (פמיניזם של חלוקה), ומודעות פמיניסטית שדורשת הכרה בקבוצת הנשים כקבוצת שוות ערך ובצרכים הייחודיים שלהן (פמיניזם של הכרה). ואכן אוששנו את קיומם של שני הממדים של מודעות פמיניסטית באופן אמפירי.

יתרה מכך, המחקר שלנו מוצא שישנם הבדלים בין גברים לנשים במידת התמיכה בעמדות פמיניסטיות מסוג חלוקה, כאשר נשים תומכות בכך יותר מגברים, אולם אין הבדלים מגדריים במידת התמיכה בעמדות מסוג הכרה. כמו כן הראנו כי עמדות של פמיניזם מסוג חלוקה, קרי אלו הקשורות בחלוקה מחדש של משאבים בין נשים וגברים, הן שמשפיעות על הצבעה בישראל, אולם הדבר נכון עבור גברים בלבד. לעומת זאת,

עמדות של פמיניזם מסוג הכרה לא נמצאו כמשפיעות באופן מובהק על הצבעה, לא של גברים ולא של נשים.

מדובר בממצאים מעניינים ומפתיעים, זאת משום שדווקא פמיניזם מסוג הכרה הוא העומד בבסיס המחקר הקיים בנושא מודעות פמיניסטית (ראה סקירת ספרות לעיל) ואף נקשר, לא אחת, עם הצבעה לשמאל. יתכן וההסבר לחוסר ההשפעה הנמצא במחקר שלנו הוא העובדה שפמיניזם של הכרה לא עבר פוליטיזציה רבה בישראל ואינו תופס מקום מרכזי בפוליטיקה הישראלית, בניגוד לפוליטיקה האמריקאית, עליה מבוססים מרבית הממצאים בספרות. במילים אחרות, יתכן והסיבה להבדל במידת ההשפעה של פמיניזם של הכרה על הצבעה לשמאל נובעת מההבדלים המהותיים הקיימים בין הפוליטיקה האמריקאית לזו הישראלית בסוגיות הקשורות למגדור השיח הפוליטי ומגדור ההצבעה. בארה"ב, מודעות פמיניסטית מסוג הכרה זוכה לבולטות פוליטית רבה, בעיקר בעקבות נושא ההפלות והשאלות שמעורר בנושא זכות האישה על גופה. המפלגות הדמוקרטית והרפובליקנית נבדלות זו מזו בשני צירים עיקריים – האחד, כלכלי והשני, תרבותי-ערכי – כאשר השני כולל באופן מובהק ומוצהר גם עמדות הקשורות לשיח הפמיניסטי, בייחוד מתחום ההכרה. קאופמן (2002) הראתה כי הממד התרבותי מרכזי עד מאוד בפוליטיקה האמריקאית ומסביר במידה רבה את הפער המגדרי בהצבעה בארה"ב. על פי מחקרה, שאף כונה בשם "מלחמות התרבות", נושאים הקשורים לתרבות – או בטרמינולוגיה של מחקר זה, הקשורים בפמיניזם של הכרה – עומדים במרכז שיקולי ההצבעה של נשים וגברים בארה"ב. כך, נשים נוטות לתמוך בשיעור גדול יותר במפלגה הדמוקרטית בשל תמיכתה במדיניות ליברלית בנושא זכויות פריון לנשים ושוויון מגדרי. לעומת זאת גברים נוטים לתמוך בשיעור גדול יותר במפלגה הרפובליקנית בשל העובדה שזו נוטה לשמר את המעמד המועדף לו זכו בחברה האמריקנית עד כה.

בניגוד למצב בארה"ב, בישראל, למרות קיומם של שלושה שסעים פוליטיים מרכזיים – המדיני-ביטחוני, הכלכלי-חברתי וציר דת ומדינה – הרי שהציר הראשי על פיו נבדלות המפלגות זו מזו ועל פיו גם נקבעת הפוליטיקה של ימין ושמאל הוא זה המדיני-ביטחוני,

המייצג את הממד החיצוני של הזהות הקיבוצית הישראלית וכולל את סוגיית השטחים והמדינה הפלסטינית. ציר הדת והמדינה נתפס כמייצג את הממד הפנימי של הזהות הקיבוצית וכיום נדמה שקיימת חפיפה רבה בין הציר המדיני-ביטחוני, המבחין בין יונים לניצים, לבין ציר זה, המבחין בין דתיים לחילוניים. ייתכן ועובדה זאת, בשילוב עם העובדה שפמיניזם של הכרה לא עבר פוליטיזציה רבה בשיח הפוליטי הישראלי, מסבירים לפחות חלקית את ההשפעה המינורית של פמיניזם זה על ההצבעה בישראל.

למרות האמור לעיל נדמה כי לאחרונה עובר גם נושא ההכרה בנשים כקולקטיב בעל ייחוד, תרומה לחברה וזכויות שוות תהליך פוליטיזציה מסויים. זאת, דווקא בשל תנועת מטוטלת לכיוון הנגדי, עליה ניתן להצביע בעיקר בקרב חוגים דתיים-לאומיים וחרדים העוברים תהליך של הקצנה בתחום זה. תופעות דוגמת הדרת נשים מהמרחב הציבורי, איסור על שירת נשים בטקסים ממלכתיים או בצה"ל וקיומם של ארגוני חברה אזרחית, שתכליתם מניעת נשים מביצוע הפלות, הופכות נפוצות יותר ויותר ומקבלות בולטות בשיח הציבורי והפוליטי. מדובר בתהליך שיש לתת עליו את הדעת, בעיקר בשל קיומה של חפיפה מרובה בין השסע המבחין בין דתיים וחילוניים בישראל לבין עמדות בנושא פמיניזם של הכרה. חפיפה זו מתבטאת במחקר הנוכחי, בין היתר, בכך שמקדם משתנה הדתיות שנמצא מובהק מאבד את המובהקות שלו כאשר הכנסנו למודל את משתני העמדות הפמיניסטיות. במילים אחרות, בישראל של ימינו הזהות הדתית הקיבוצית עשויה להסביר במידה מסוימת עמדות פמיניסטיות מסוג הכרה, הן של גברים והן של נשים, ולתרום אף היא לחוסר ההשפעה של פמיניזם של הכרה על הצבעה שאנו מתעדות במחקר.

חשוב לסייג ולומר כי מחקר זה הינו ראשוני ומתבסס על מספר נחקרים קטן למדי במערכת בחירות אחת ובישראל בלבד. על כן עלינו להיזהר בהכללת ממצאי המחקר ויש להמשיך ולפתחו. מעניין יהיה לבדוק בעתיד, האם ניתן לזהות את שני ממדי הפמיניזם שאוששו כאן גם במערכות בחירות נוספות ובמדינות אחרות, וכמובן לבחון כיצד משפיעים ממדים אלו על דפוסי הצבעתם של גברים ונשים ועל הפער המגדרי בהצבעה.

לוחות ותרשימים

לוח 1. תוצאות ניתוח גורמים לגבי שאלות העוסקות במודעות פמיניסטית (n=345)

שאלה ¹⁰	גורם 1: פמיניזם של הכרה	גורם 2: פמיניזם של חלוקה
יש לאסור על שירת נשים בצבא אם זה מפריע לחיילים הנוכחים באירוע	.804	-.060
אשה שמוטרדת מינית מביאה זאת על עצמה	.702	.000
לכל אשה צריכה להיות זכות לבצע הפלה אם היא רוצה בכך	.786	.049
נשים בישראל מופלות בשכר ובקידום במקום העבודה	.090	.747
יש להפעיל העדפה מתקנת לקידום נשים במועצות מנהלים, דירקטוריונים ותפקידים בכירים אחרים	-.075	.836

¹⁰ חלק מההיגדים מנוסחים בכיוון פמיניסטי ואחרים באופן מנוגד (איסור שירת נשים בצבא; הטרדה מינית), לכן הפכנו את כיוון קטגוריות התשובה של שאלות אלה כך שערך תשובה גבוה יותר מבטא הסכמה מועטה יותר עם היגד זה (כלומר, תשובה פמיניסטית).

לוח 2. הבדלים בין נשים וגברים במידת תמיכתם בשני סוגי פמיניזם – הכרה

וחלוקה

שאלה	גברים	נשים	פער מגדרי
פמיניזם של הכרה			
לא מסכים/ה להיגד: "יש לאסור על שירת נשים בצבא אם זה מפריע לחיילים הנוכחים באירוע"	88%	88%	0
לא מסכים/ה להיגד: "אשה שמוטרדת מינית מביאה זאת על עצמה"	86%	82%	-4
לכל אשה צריכה להיות זכות לבצע הפלה אם היא רוצה בכך	81%	87%	+6
ממוצע גורם ההכרה על בסיס ניתוח גורמים	-0.04 (0.98)	0.05 (1.02)	+0.09
פמיניזם של חלוקה			
נשים בישראל מופלות בשכר ובקידום במקום העבודה	70%	79%	+9
יש להפעיל העדפה מתקנת לקידום נשים במועצות מנהלים, דירקטוריונים ותפקידים בכירים אחרים	59%	77%	+18***
ממוצע גורם החלוקה על בסיס ניתוח גורמים	-0.21 (1.01)	0.23 (0.94)	+0.44***

בטבלה מוצגות התפלגויות התשובות לשאלות המרכיבות את שני מדדי הפמיניזם: הכרה וחלוקה. על מנת ליצור משתנה דיכוטומי (מסכים/לא מסכים) מתוך השאלות הנ"ל לצורך הצגה ברורה של ההבדלים בין נשים לגברים אוחדו קטגוריות התשובה 1- "בהחלט לא מסכים" ו-2- "לא מסכים" לקטגוריית "לא מסכים" וקטגוריות התשובה 3- "מסכים" ו-4- "מסכים במידה רבה" לקטגוריית "מסכים". בנוסף, מוצגים תוצאות ניתוח גורמים באופן הבא: ממוצע הגורם עבור נשים ועבור גברים, ומתחתיו בסוגריים סטיית התקן.

הנתונים מתייחסים לנשאלים יהודים, בסקר INES 2013. N=345 עבור כל השאלות. פער מגדרי: ערך חיובי מצין פער מודרני, ערך שלילי – פער מגדרי מסורתי.

***p<.001

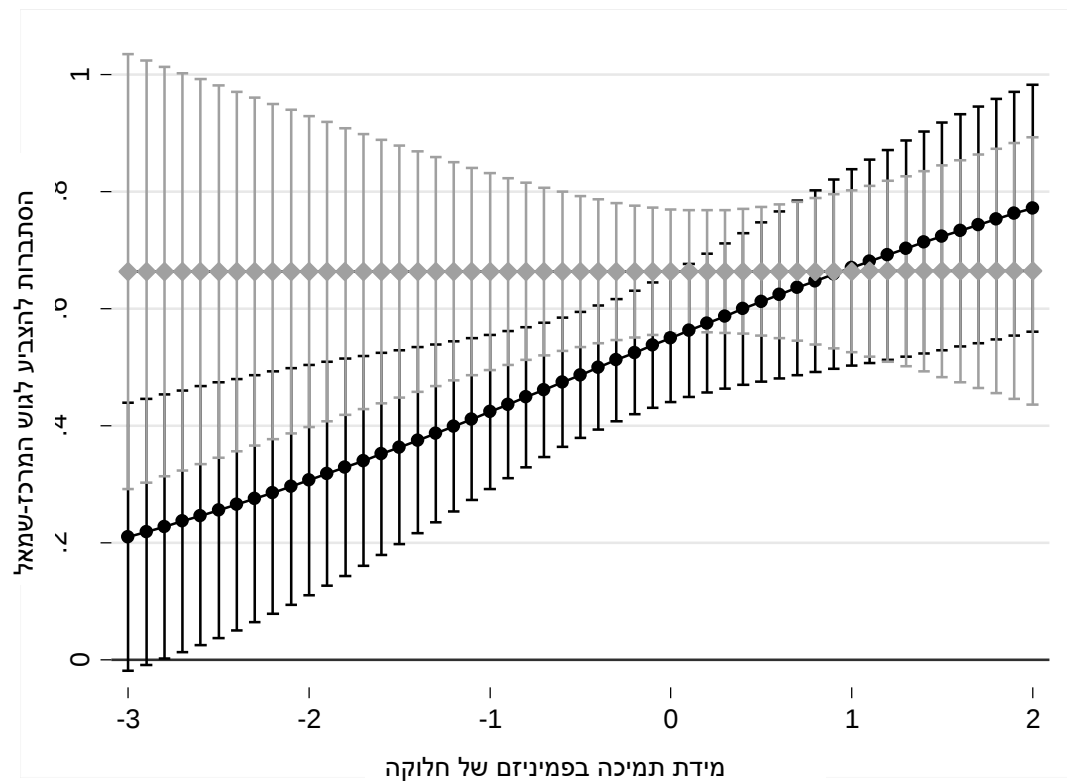
לוח 3. רגרסיות לניבוי הצבעה למפלגות מרכז-שמאל בבחירות 2013

	(3) מודל 3	(2) מודל 2	(1) מודל 1	
אישה	0.48	0.73**	0.41*	
	(0.34)	(0.32)	(0.22)	
גיל	-0.00	-0.00		
	(0.01)	(0.01)		
השכלה	0.02	0.02		
	(0.09)	(0.08)		
דתיות	-0.39	-0.53**		
	(0.25)	(0.23)		
צפיפות דיור	0.10	0.14		
	(0.24)	(0.24)		
מזרחי	-0.77**	-0.84**		
	(0.35)	(0.35)		
עולה מבריה"מ	0.13	-0.14		
	(0.49)	(0.48)		
פוסט-מטריאליזם	0.59*	0.56*		
	(0.34)	(0.33)		
סוציאליסט	0.73***	0.78***		
	(0.18)	(0.18)		
תמיכה במדינה פלסטינית	1.12***	1.16***		
	(0.20)	(0.19)		
תמיכה בהפרדת דת ממדינה	0.56***	0.63***		
	(0.18)	(0.17)		
פמיניזם של הכרה	0.38			
	(0.27)			
פמיניזם של חלוקה	0.51**			
	(0.25)			
פמיניזם של הכרה * אישה	0.17			
	(0.38)			
פמיניזם של חלוקה * אישה	-0.51			
	(0.35)			
קבוע	-5.63***	-5.87***	0.03	
	(1.26)	(1.25)	(0.15)	
מספר תצפיות	345	345	345	
Pseudo R-squared	0.428	0.406	0.008	

טעות תקן בסוגריים. המקדמים הם מקדמי רגרסיה לוגיסטית (b)

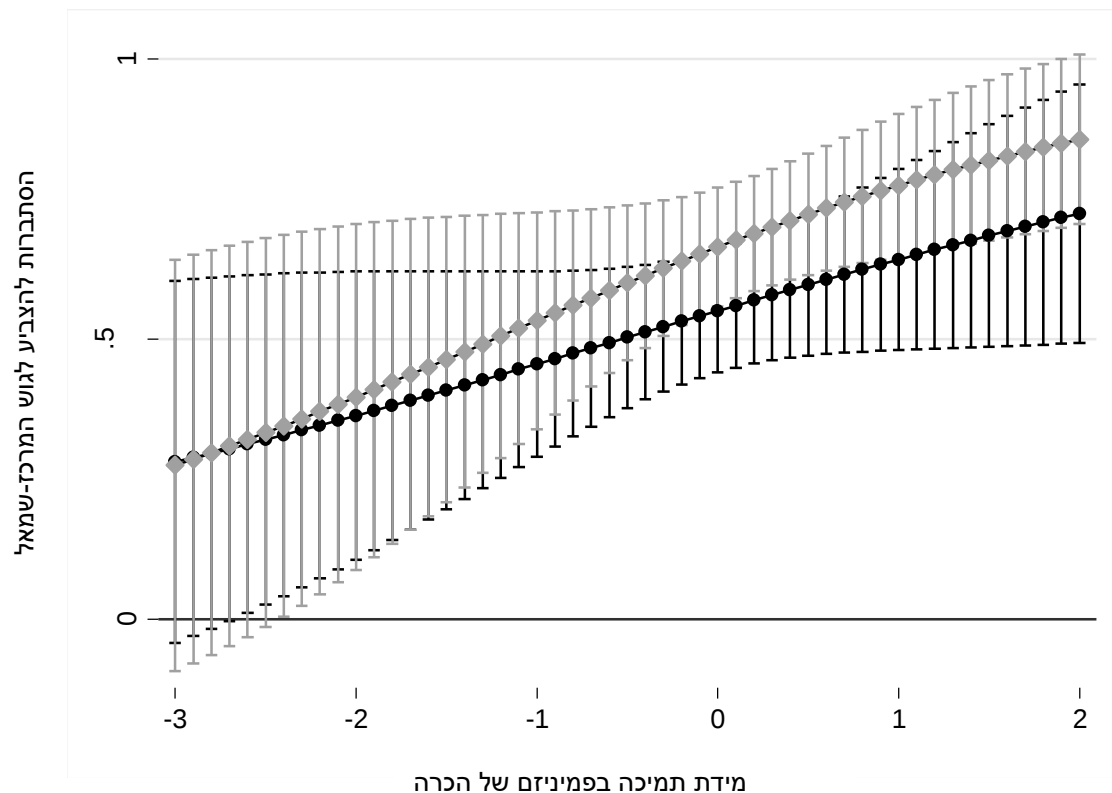
*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

תרשים 1 . הסיכוי להצביע לשמאל עבור נשים וגברים כפונקציה של תמיכה בפמיניזם של חלוקה

הסבר: הגרף מציג על ציר x את ההסתברות המנובאת של נשים (באפור) ושל גברים (בשחור) להצביע לגוש המרכז-שמאל עפ"י מודל 3 בלוח 3, כפונקציה של מידת תמיכה בעמדות פמיניסטיות בנושא חלוקה (על ציר x). ההסתברויות מחושבות כך ששאר המשתנים קבועים בערך הממוצע שלהם. ערכי רווח בר-סמך של 95% מסומנים מעל ומתחת לכל ערך.

תרשים 2 . הסיכוי להצביע לשמאל עבור נשים וגברים כפונקציה של תמיכה בפמיניזם של הכרה

הסבר: הגרף מציג על ציר x את ההסתברות המנובאת של נשים (באפור) ושל גברים (בשחור) להצביע לגוש המרכז-שמאל עפ"י מודל 3 בלוח 3, כפונקציה של מידת תמיכה בעמדות פמיניסטיות בנושא הכרה (על ציר x). ההסתברויות מחושבות כך ששאר המשתנים קבועים בערך הממוצע שלהם. ערכי רווח בר-סמך של 95% מסומנים מעל ומתחת לכל ערך.

- Banaszak, L. A. and Plutzer, E. 1993. "The Social Bases of Feminism in the European Community", *Public Opinion Quarterly* 57(1): 29-53.
- Brambor, T., Clark, W. R., & Golder, M. 2006. "Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses." *Political analysis* 14(1): 63-82.
- Breinlinger, S., and Kelly, C. 1994. "Women's responses to status inequality: A test of social identity theory", *Psychology of Women Quarterly* 18(1): 1-16.
- Burn S. M., Aboud, R. and Moyles, C. 2000. "The Relationship between Gender Social Identity and Support for Feminism", *Sex Roles* 42(11-12): 1081-1089.
- Burns, N., & Gallagher, K. (2010). "Public Opinion on gender Issues: The Politics of Equity and Roles", *Annual Review of Political Science*, 13, 425-443.
- Buschman, J. K., and Lenart, S. 1996. "'I am not a feminist, but...': College women, feminism, and negative experiences", *Political Psychology* 17(1): 59-75.
- Carroll, S. J. 1994. *Women in Candidates in American Politics*. Indiana: Indiana University Press.
- Carroll, S. J. 1988. "Women's Autonomy and the Gender Gap 1980 and 1982", in C. M. Mueller (ed.), *The Politics of the Gender Gap*, London: Sage, pp. 236-257.
- Conover, P. J. and Sapiro, V. 1993. "Gender, Feminist Consciousness and war", *American Journal of Political Science*, 37(4): 1079-1099.
- Conover, P. J. 1988. "Feminists and the Gender Gap", *Journal of Politics*, 50(4): 985-1010.
- Conway, M. M., Steuernagel, G. A. and Ahern, D. W. 2005. *Women and Political Participation: Cultural Change in the Political Arena*. 2nd ed. Washington: Congressional Quarterly Press.
- Cook, E. A. and Wilcox, C. 1991. "Feminism and the Gender Gap – A Second Look", *Journal of Politics*, 53(4): 1111-1122.
- Cook, E. A. 1989. "Measuring Feminist Consciousness", *Women and Politics*, 9(3): 71-88.

- Cook, E. A. 1993. "Feminist Consciousness and Candidate Preferences among American Women 1972-1988", *Political Behavior* 15(3):227-246.
- De Vaus, D. and McAllister, I. 1989. "The Changing Politics of Women: Gender and Political Alignments in 11 Nations", *European Journal of Political Research* 17(3): 241-262.
- Edlund, L., & Pande, R. (2002). "Why have women become left-wing? The political gender gap and the decline in marriage", *Quarterly Journal of Economics*, 117(3): 917–961.
- Emmenegger, P. and Manow, P. 2014. "Religion and the Gender Vote Gap: Women's Changed Political Preferences from the 1970's to 2010," *Politics and Society* 42(2): 166–193.
- Erie, S. P. and Rein, M. 1988. "Women and the Welfare State", in C. M. Mueller (ed.), *The Politics of the Gender Gap*, Newbury Park, Sage.
- Fine, T. S. 2006. "Generations, Feminist Beliefs and Abortion Rights Support", *Journal of International Women's Studies* 7(4): 126-140.
- Fraser, N. (1999). Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. *Culture and Economy after the Cultural Turn*, 25-52.
- Fraser, N., Dahl, H. M., Stoltz, P., and Willig, R. (2004). Recognition, redistribution and representation in capitalist global society: an interview with Nancy Fraser. *Acta Sociologica*, 374-382.
- Fulenwider, C. K. 1980. *Feminism in American Politics: A Study of Ideological Influence*. New York: Praeger.
- Gurin, P. and Markus, H. 1989. "Cognitive consequences of gender identity", in S. Skevington and D. Baker (eds.), London: Sage, pp. 152–172.
- Gurin, P. 1985. "Women's Gender Consciousness", *Public Opinion Quarterly* 49(2): 143-163.
- Hanmer, M. J., & Ozan Kalkan, K. (2013). Behind the curve: Clarifying the best approach to calculating predicted probabilities and marginal effects from limited dependent variable models. *American Journal of Political Science*, 57(1), 263-277.

- Hayes B. C., Studler, D. T. and McAllister, I. 1996. *Gender, Feminism and Post-materialists Attitudes: A Cross-national Analysis*. Paper presented at the American Political Science Association Meetings, San Francisco.
- Hayes, B. C. 1997. "Gender Feminism and Electoral Behavior in Britain", *Electoral Studies* 16(2): 203-216.
- Henderson-King, D. H., and Stewart, A. J. 1994. "Women or feminists? Assessing women's group consciousness", *Sex Roles* 31(9-10): 505–516.
- Hildreth, A. and Dran, E. M. 1994. "Explaining Women's Differences in Abortion Opinion: The Role of Gender Consciousness", *Women and Politics* 14(1): 35-51.
- Howell, S. E. and Day, C. L. 2000. "Complexities of the Gender Gap," *Journal of Politics* 62(3): 858–874.
- Inglehart, R. and Norris, P. 2000. "The Development Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting Behavior in Global Perspective," *International Political Science Review* 21(4): 441–463.
- Inglehart, R. and Norris, P. 2003. *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iversen, T. and Rosenbluth, F. 2006. "The Political Economy of Gender: Explaining Cross-National Variation in the Gender Division of Labor and the Gender Voting Gap," *American Journal of Political Science* 50(1): 1–19.
- Jacobson, M. B. 1981. "You say potato and I say potahto: Attitudes toward feminism as a function of its subject-selected label", *Sex Roles* 7(4): 349–354.
- Klein, E. 1984. *Gender Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Manza, J. and Brooks, C. 1998. "The Gender Gap in US Presidential Elections: When? Why? Implications?" *American Journal of Sociology* 103(5): 1235-1266.
- Miller, A., Gurin, P. and Gurin, G. 1981. "Group consciousness and political participation", *American Journal of Political Science* 25(3): 494–511
- Morgan, A. and Wilcox, C. 1992. "Anti-Feminism in Western Europe 1975-1987", *West European Politics* 15(4): 151-169.
- Morgan, B. L. 1996. "Putting the feminism into feminism scales: Introduction of a Liberal Feminist Attitude and Ideology Scale (LFAIS)", *Sex Roles* 34(5-6): 359–390.

- Norris, P. 1993. "The Gender-Generation Gap in British Politics", in D. Denver, P. Norris, D. Broughton and C. Rallings (eds.), *British Elections and Parties Yearbook (1993)*. London: Harvester Wheat-Sheaf, pp. 129-142.
- Peltola P, Milkie MA, Presser S. 2004. "The "feminist" mystique: feminist identity in three generations of women", *Gend.Soc.* 18(1):122–44.
- Pharr, S. 1988. "Homophobia: A weapon of sexism", in S. Ruth (ed.), *Issues in feminism*, Mountain View: Mayfield, pp. 253–263.
- Rinehart, S. T. 1992. *Gender Consciousness and Politics*. London: Routledge.
- Shamir, M. and Arian, A. 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *The American Political Science Review* 93(2): 265–277.
- Sapiro, V. 1989. "The Women's Movement and the Creation of Gender Consciousness: Social Movements as Socialization Agents", in O. Ichilov (ed.). *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*, New York: Teachers College Press, Columbia University.
- Skevington, S. and Baker, D. 1989. *The Social Identity of Women*. London: Sage.
- Tajfel, H. (1974). "Social identity and intergroup behavior". *Social Science Information* 13 (2): 65–93.
- Verba, S. and N. Nie. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.
- Wilcox, C. 1991. "The Causes and Consequences of Feminist Consciousness among Western European Women", *Comparative Political Studies*, 23(4): 519-545.
- Williams, J. A., and Giles, H. 1978. "The Changing Status of Women in Society: An Intergroup Perspective", in H. Tajfel (ed.), *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, London: Academic Press

גדליה, עינת, חנה הרצוג, ומיכל שמיר, 2010. "ציפיית הבחירות? הממד המגדרי בבחירות 2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 231–265.

פרייזר, ננסי. 2004. "מחלוקה להכרה: דילמות של צדק בעידן פוסט-סוציאלי", בתוך: דני

פילק ואורי רם (עורכים), **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**,

ירושלים: מכון ון-ליר/ תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 270-297.

שמיר, מיכל ועינת גדליה-לביא, 2015. "פער מגדרי בהצבעה: היה או לא היה? נשים

וגברים בבחירות 2013", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות**

בישראל – 2013, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 282-311.

נספח 1: מודל רגרסיה מולטינומיאלית עבור הצבעה לימין-מרכז-שמאל

שמצל	מרכז	
0.36 (0.46)	0.48 (0.35)	אישל
0.01 (0.02)	0 (0.01)	גיל
0.06 (0.12)	0.01 (0.09)	השכלל
-0.59 (0.34)	-0.38 (0.26)	דתיות
0.24 (0.29)	0.02 (0.27)	צפיות דיור
-1.27** (0.48)	-0.63 (0.37)	מזרחי
-0.31 (0.73)	0.21 (0.49)	עולה מבריה"מ
1.34** (0.44)	0.3 (0.36)	פוסט-מטריאליזם
1.19*** (0.26)	0.58** (0.18)	סוציאליסט
1.84*** (0.34)	0.94*** (0.21)	תמיכה במדינה פלסטינית
0.64** (0.25)	0.53** (0.19)	תמיכה בהפרדת דת ממדינה
-0.03 (0.37)	0.46 (0.28)	פמניזם של הכרה
0.96** (0.33)	0.36 (0.26)	פמניזם של חלוקה
1.22* (0.57)	-0.08 (0.39)	פמניזם של הכרה*אישל
-1.37** (0.47)	-0.23 (0.37)	פמניזם של חלוקה*אישל
-10.97*** (1.88)	-4.86*** (1.31)	קבוע
	345	מספר תצפיות
	.37	Pseudo R-squared
	272.6	Model chi-square

מפלגות ימין (קטגוריית התייחסות): הבית היהודי, יהדות התורה, ליכוד-ישראל ביתנו וש"ס;

מפלגות מרכז: קדימה, התנועה ויש עתיד;

מפלגות שמאל: העבודה, מרצ וחד"ש.

המקדמים הם מקדמי רגרסיה לוגיסטית (b) ; טעות תקן בסוגריים.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1